

SZABÓ PÉTER

MAGYAROK A DON-KANYARBAN

A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története (1942–1943) II.

**A 2. hadsereg védelmi és utóvédharcai 1943. január 12.
és február 8. között**

■ A magyar arcvonal ellen feltételezett szovjet támadás célja és iránya sokáig a teljes bizonytalanságban tartotta mind a magyar 2. hadseregparancsnokságot, mind a felettes német B Hadseregcsoport parancsnokságát is. A szovjet csapatok által megszállt doni hídfőkbe irányuló erős tehergépkocsi-forgalomból, a megélénkülő légi és földi felderítésekből és a tüzérségi belövésekből ítélve 1943. január első napjaitól azonban egyre inkább bizonyossá vált, hogy a közelgő támadás célja a rosszos-szovodai vasútvonal birtokbavétele lesz. Az offenzíva megindítását a Donnál képzett hídfőikből várták, de a támadás időpontját s konkrét irányait természetesen nem ismerhették.

A szovjet 40. hadsereg 25. gárda-lövészadosztálya, illetve 107. és 340. lövészadosztályai – a magyar védelem tűzrendszerének részbeni megsemmisítését kihasználva – felderítő egységeikkel, csekély harcokocsis támogatással 1943. január 12-én késő délután indították meg támadásukat. Rajtuk kívül az urivi hídfőben és a Don túlpartján a Voronyezsi Front 40. hadseregének többi alakulata, az olasz 8. hadsereg megmaradt doni arcvonala előtt a szovjet főhadiszállás tartalékából kapott 3. harckocsihadsereg és a 7. önálló lovashadtest, e két nagy csoportosítás között, a Scsucsjénél képzett szovjet hídfő mögött pedig a 18. önálló lövészhadtest alakulatai várták a szovjet hadvezetés osztrogoszszkrosszosi hadműveletének január 14-ei kezdetét. A főerőknek az urivi és a scsucsjei hídfőből, valamint a magyar arcvonaltól délre csak két nappal később kellett harcba bocsátkozniuk a magyar 2. és az olasz 8. hadsereg részének bekerítése és megsemmisítése céljából. Feladatuk volt birtokba venni Liszki és Kantyemirovka között a Rosztovba vezető vasútvonalat, továbbá kedvező kiindulási helyzetet teremteni a német 2. hadsereg ellen indítandó támadáshoz és a Harkov, illetve a Donyec-medence felé irányuló előretöréshez. A szemben álló erők bekerítése elsősorban az urív-sztorozsevojei hídfőből, illetve a magyar arcvonaltól délre, Rosszos körzetéből meginduló támadó csoportosulásra hárult, a középütt előretörő seregtestek lekötő, illetve biztosító feladatokat kaptak. A hadművelet leglényegesebb eredményét a több irányból támadó szovjet csapatok Alekszejevka környéki találkozása jelentette volna.³⁹

A szovjet 40. hadsereg és a 18. önálló lövészhadtest – a 2. hadsereg sávjában – összesen 117 249 katonát, 2038 löveget és aknavetőt, 252 harckocsit vont össze a hadművelethez, amelyben a 2. légi hadsereg 267 repülőgépe is részt vett. A teljes 200 kilométer széles arcvonalat tekintve nem volt döntő erőfölénye. Élőerőben nem és tüzérség, illetve a harckocsik tekintetében is csak közepes fölényt képzett. A Voronyezsi Front parancsnoksága az erők és

harcesközök zömét a 10–12 kilométer széles áttörési szakaszokra összpontosította, az arcvonal többi részét ezáltal merészen meggyengítette. A Voronyezi Front erői a támadás súlypontjain erőfölényre törekedtek. A magyar és német tartalék erőt ezzel szemben a magyar 1. tábori páncéloshadosztály és a német 700. páncéloskötélék, a 190. és 242. rohamlövegosztályok, illetve az 559. páncélvadászosztály képezte. Harceszközeik 92 harckocsi (Pz. III. Pz. IV. Pz. 38 (t), 45 (StuG. III. rohamlöveg és 41 páncélvadász (Marder, Nimród) voltak. Ez összesen 178 páncélozott harcjárműt jelentett. Ezeken kívül, mint a páncélelhárításba bevont löveganyag (páncéltörő ágyú, légvédelmi ágyú és gépágyú, tüzérségi lövegek) rendelkezésre állt 254 harceszköz.

A 40. hadsereg uriv-sztorozsevojei hídfőjéből meginduló lövész- és harckocsi alakulatai – nevezetesen öt lövészhadosztály, egy-egy lövészdandár és harckocsihadtest, illetve három önálló harckocsidandár – azt a feladatot kapták, hogy Bolgyirevka, Krasznoje és Alekszejevka irányában támadjanak, északkelet felől karolják át a magyar 20., 7. és 13. könnyűhadosztályt, majd Alekszejevkanál egyesüljenek a Voronyezi Front déli csoportosításával. Bolgyirevka és Repjevka irányába a 4. harckocsihadtestnek kellett volna támadnia, e seregest azonban nem érkezett be a hadműveletek kezdetére. Az egészen szűk területre koncentrált január 12-ei szovjet felderítő jellegű vállalkozás egy 1942. decemberi erőátcsoportosítás folytán rendkívül rossz védőállásokba került 7. könnyűhadosztálybeli 4. gyalogezred arcvonalszakasza indult meg. A támadás kezdete és az azt megelőző pergőtűz meglepte a védőket. A szovjetek eddigi támadási időpontjait és az első világháborús tapasztalatokat figyelembe véve magyar részről ugyanis a hajnali órákban várták a támadást. Vécsey Béla alezredes tapasztalati jelentésében az alábbiakat írta a büntetőszázadokkal teletűzdelt támadó csapatokról: „A tömegben támadó gyalogságban – amelynek zöme géppisztollyal volt ellátva – legjellemzőbb vonása, hogy minden tűzzel szemben érzéketlen volt. [...] Úgy a tisztek által megvizsgált hullákon, mint a nagyobb számban fogságba esett gyalogosokon a teljes leittasodás jelei voltak kétségtől megállapíthatók.”⁴⁰

A január 12-i erőteljes szovjet felderítő vállalkozás 6–10 kilométeres előrenyomulást eredményezett a támadóknak. Jány vezérezredes és vezérkari főnöke már ezen a napon úgy vélte, hogy a kisebb hadtesttartalék alakulatokkal és a német 700. páncéloskötélékkel végrehajtandó ellentámadás legfeljebb csak átmeneti sikert eredményezhet. A teljes rendezés érdekében szükségesnek látták és kérték a Cramer-hadtest zömének átcsoportosítását és mielőbbi harcba vetését. A B Hadseregcsoport parancsnoksága még nem tartotta kritikusnak és visszafordíthatatlannak az urivi hídfőben kialakult helyzetet. Weichs vezérezredes magánnaplójának bejegyzései is erről tanúskodnak: „Még nem világos, vajon itt az ellenségnek egy főttámadásáról van-e szó, avagy csak egy elterelő támadásról, amely megelőzi a Szvobodától kétoldalt induló főttámadást. Számomra az utóbbi tűnik valószínűnek. Amiért is nem helyezem kilátásba a Cramer-hadtest bevetését.”⁴¹

Január 13-án, az előző napi sikerekre való tekintettel, a szovjet Voronyezi Front parancsnoksága úgy döntött, hogy egy nappal korábban indítja meg főttámadását az urivi szakaszon. Ezzel a koncentrált támadással találta szembe magát a IV. hadtest ellenakcióra szétbontakozó harccsoportja. A német 700. páncéloskötélék és a hadtesttartalékok által megindított bolgyirevkai ellentámadás kudarca és az előrehozott szovjet főttámadás kibontakozása következtében válságra fordult a kezdeti harcoktól érintett magyar csapatok helyzete. A 7. könnyűhadosztály csoportjai többszöri bekerítettségükből kitörve vonultak vissza nyugati irányba. A két napja pihenés nélkül a szabadban, 30–40 fo-

kos hidegben harcoló agyonfagyott, kimerült és demoralizált katonákat már nem lehetett védelemre beállítani.

A fokozatosan mélyülő és kiszélesedő szovjet áttörés miatt a 20. könnyűhadosztály déli szárnya teljesen nyitottá vált. 14. gyalogezrede ugyan még tartotta Sztorozsevojét, de 23. gyalogezredét a községtől délre körülzárták. A 23. gyalogezred a hátából ért támadások után már megsemmisülni látszott. 23/II. zászlóalj tizenegy tömegtámadást vert vissza január 12. és 13. folyamán. Az ellenség tizenkettedik rohamának visszaverése után előbb a 23/II., majd az 53/III. zászlóalj jutott ki közelharc árán a bekerítésből. A délelőtti ellentámadásban részt vett 23/I. zászlóaljjal együtt ezt követően a Sztorozsevojétől délre levő ún. Vakbélhát behavazott reteszállásában rendezkedtek be védelemre. Az ellenség 12-ig tömegtámadásának visszaverése után előbb Hárs László vezetésével a 23/II., majd ezt követően az 53/III. zászlóalj jutott ki véres közelharc árán a bekerítésből.⁴² Átkarolás veszélye fenyegette a 7. könnyűhadosztály jobb szomszédját, a 13. könnyűhadosztályt is, mivel a főtámadást végrehajtó szovjet csapatok leginkább déli irányba kanyarodtak el.

A hadseregarancsnokság által kért Cramer-hadtest rendelkezésre bocsátása január 13-án délután részben szabad utat kapott. A német 168. gyaloghadosztályának a szovjet átkaroló hadmozdulattal szemben Osztrogozsszkhoz, illetve a Potudany folyó vonalához kellett felvonulnia. Ezzel megkezdődött a hadtest elhibázott, részleges harcba vetése.

A 2. hadsereg arcvonala az Uriv térségében végrehajtott szovjet támadás és annak 40 kilométer széles és 20 kilométer mély sikeres kiterjedése folytán január 14-én végérvényesen kettészakadt. Az urivi hídfőtől északra védekező III. hadtestbeli csapatokkal egyre nehezebbé vált a kapcsolattartás. A községeket és a reteszállást védő csapatok, súlyos veszteségeik ellenére mindaddig fel tudták fogni a szovjet támadásokat, amíg azok nem váltak átkaroló jellegűvé. A szovjet csapatok az Uriv térségében elért sikereik hatására az osztrogozsszkrosszosi hadműveletük folytatásaképpen január 14-én a scsucseji hídfőből és az olasz 8. hadsereg Alpini hadtestének megmaradt arcvonalán is megindították támadásaikat.

A szovjet 18. önálló lövészhadtest 120 harcokcsi támogatásával az első lépcsőben három, a másodikban pedig egy lövészhadosztályával indította

meg támadását a 12. könnyűhadosztály négy küzdő zászlóaljának állásai ellen. A támadásban részt vevő erők nagy részét egy keskeny szakaszra összpontosítva, az áttörés 8 kilométeres sávjában harcokocsikban és tüzérségben jelentős erőfőlényt hoztak létre. A 18. önálló lövészhadtest feladata az volt, hogy a magyar 12., 19. és 23. könnyűhadosztályokat északkelet felől karolja át, Karpenkovónál egyesüljön a déli csoportosítás (3. harcokocsihadsereg és a 7. lovashad-test) erőinek részeivel, majd támadjon Osztrogozsszk irányába. A január 14-ei szovjet támadás első szakaszáról az alábbi mondatok kerültek be a 12. könnyűhadosztály összefoglaló harcjelentésébe: „Az orosz gyalogság keskeny, mély oszlopokban mozgott előre, az egyes emberek távközök nélkül, teljesen felzárkózva tisztjeikkel az élen. A támadás minden előzetes harcfelderítés nélkül lendületesen tört előre. Megállás, tétovázás nem volt; akadálytalanokat az ellenséges tüzérség teljesen eltüntette; az aknamezőnk sem bizonyult hatásosnak – még a harcokocsikkal szemben sem! Saját, már igen megtépázott gyalogsági tűzrendszerünk feltartóztató hatása – bár a rohamozóknak veszteségeket okozott – a támadás folyamatát nem törte meg. A támadók saját veszteségeikkel nem törődtek, a kiesők helyébe felzárkózva, előremozgásukat folytatták.”⁴³

A VII. hadtestparancsnokságnak hamar be kellett látnia, hogy a sokszoros túlerőben levő szovjet csapatok előretörését a szekszárdi seregtest önerőből megállítani nem tudja. 10 órakor intézkedett, hogy a 23. és 19. könnyűhadosztályának tartalékait, illetve védőkörletükből kivonható alakulatait minél előbb a szovjet áttörés helyére irányítsák. Mindenképpen meg akarta előzni, hogy a szovjet 18. önálló lövészhadtest csapatai a betörés kiszélesítése által a 19. könnyűhadosztály északi szárnyát átkarolják és a hadtest déli arcvonalán, a még Don mentén levő részeket bekerítsék, hátra támadják.

A déli órákban a szovjet csapatok éleikkel már a Mihajlovszkij, Kolibelka vonalban húzódó völgyig jutottak el. Kora délután elérték a tolnai tüzérezred tüzelőállásait. A 12. könnyű tüzérezred valamennyi ütege a támadó szovjet gyalogságnak közvetlen lövésekkel jelentős veszteségeket okozva, elkeseredett közelharc és lövegeinek felrobbantása után vonult vissza. A tüzérezredparancsnokság még két ellenlökést is elrendelt. Ütegei összesen 9 ellenséges harcokocsit lőttek ki a nap folyamán. Hat ütegearancsnoka közül négy halt hősi halált, a tisztikar 40%-os, a figyelők, felderítő járőrök és az ütegállások, vagyis a harcos állományú legénység pedig 75%-os veszteséget szenvedett.⁴⁴ Miután a csekély magyar és német tartalék alakulatok nem tudták megakadályozni a harcokocsikkal támogatott szovjet csapatok folyamatosabb előrenyomulását, előbb Novij Gran Hresztikit, majd Mihajlovszkijt kellett feladni. A szovjet csapatok gyors déli irányú térnyerése elérte a 19. könnyűhadosztály bal szárnyát is. Az előrevetett harcokocsiosztagok a miskolci seregtest hátát, illetve balszárnyát áttörve akadálytalanul nyomultak előre az Ilinka-völgyben. A szovjet 18. önálló lövészhadtest alakulatai 10-12 kilométer mélységben törtek be a 12. könnyűhadosztály védőkörletébe, majd áttörésüket 16 kilométerre szélesítették ki. A szovjet támadás olyan gyors és megrendítő volt, hogy a seregtest tíz óra leforgása alatt elvesztette harcos állományának 70 %-át és teljes tüzérségét. Töredékei déli, illetve nyugati irányban igyekeztek kivonni magukat a harcokból.

Az ellenség két sikeres áttörése és az azt követő átkaroló hadmozdulatok következtében az urivi és scsucsjei betörés közé eső doni arcvonalszakasz, a 10. és 13. könnyűhadosztályok állásainak védelme kritikussá vált. Mindkét seregtest súlyos harcok után adta fel eredeti védőállását, az urivi áttörést követő 3-4 napon, s Osztrogozsszk körzetébe vonult vissza. Január 14-én délután a hadseregearancsnokság az első ígéretet kapta, hogy a Cramer-hadtest,

a be nem vetett alakulataival a scsucsjei áttörés irányába támadni fog az egyre súlyosbodó helyzet javítása érdekében. Miután az ellentámadásra utasított két seregest 50 kilométerre tartózkodott bevetése helyétől, ezen elképzelés nem valósulhatott meg.

A 2. hadsereg zömétől elszakított III. hadtest – veszteséges oszkinói és jablocsnojei harcait követően – egyre inkább a német 2. hadsereg déli sávhatárához szorult. Mivel az összeköttetést már nem lehetett sokáig tartani a magyar hadseregpáncsnoksággal, és észak–déli arcvonalat kellett felvennie. Ezt követően február 15-éig a német és magyar csapattestekből megalakult Siebert altábornagy vezette hadtestben tevékenykedett.

A január 15-ét követő napoktól egy új szovjet hadművelet előkészülete kezdődött meg, amely már a német 2. hadsereget is érintette. Erre lehetőséget kínált az urivi áttörés nyomán keletkezett hézag, amelyen keresztül a szovjet csapatok a magyar III. hadtest bekerítése mellett a német 2. hadsereg oldalába kerülhettek. A Voronyezsi és Brjanszki Front e négy (40., 13., 38., 60.) hadsereggel végrehajtott hadműveletének célja a német 2. hadsereg és a magyar III. hadtest megsemmisítése, illetve a Jelec–Valujki-vasútvonal birtokbavétele volt. A támadás súlyát a nyugati irányban előretörő és részeivel észak felé bekanyarodó, átcsoportosított 40. hadsereg, észak felől pedig a 13. hadsereg képezte. Feladatuk az volt, hogy a főerőkkel előrenyomulnak Kurszk, illetve Harkov irányába, részeikkel pedig Kasztornoje elfoglalásával bekerítik a német és magyar erőket, egyúttal megakadályozzák nyugati irányú visszavonulásukat. Ezzel egy időben a 38. hadseregnek északkeletről, a 60. hadseregnek pedig délkeleti irányból támadva kellett a magyar és a német csapatokat nyugat felé szorítani és a gyűrűt kelet felől bezárva tartani. A III. hadtesttel szemben támadó szovjet 60. hadsereg feladata az volt, hogy északnyugati irányban előretörve akadályozza meg a voronyezsi német hídfő kiürítését. Támadása január 15-étől északi irányban folytatódott.

A III. hadtestnek három könnyű hadosztályával és több német segélyalakulattal egészen január 26-áig sikerült tartania Szinyije Lipjagi, Szemigyeszjatszkoje, Kocsatovka, Parnicsnij, Prokudinszkij és Rudkino községek körvédelmi állásait a túlerővel rendelkező szovjet 60. hadsereg ellen. E védelmi vonal alkalmas volt a téli védelemre, mert aránylag közel fekvő helységek láncát alkotta, melyekbe számos ellátó és egészségügyi oszlop, illetve raktár és intézet települt. A hadtest csapatai számos támadást vertek vissza, s le tudták lassítani a voronyezsi német erők bekerítésére előretörő ellenség előrenyomulását.

Január 15-én este a 2. hadseregpáncsnokság úgy ítélte meg csapatai helyzetét, hogy az arcvonal kettős áttörését és a Cramer-hadtest tervezett ellentámadásától várható csekély eredményt alapul véve „szervezett ellenállást csakis tervszerű visszavétel útján lehet várni”.⁴⁵ A csapatok jelenlegi helyzetükben való kitartása rövidesen a hadsereg három részre szakadását fogja eredményezni. Ezen a napon történt harccselekmények következtében a 10. és a 13. könnyűhadosztályt is a bekerítés fenyegette, az áttörést végrehajtó szovjet seregestek ugyanis a hátukban már Osztrogozsszk felé tartottak. A bekerítéssel fenyegetett két seregest helytállásától függött a megrendített 7. és 12. könnyűhadosztálybeli részek visszavonulása is. Az urivi áttörést követő 3-4 napon mindkét seregest súlyos harcok után adta fel védőállását.

A Cramer-hadtestnek a scsucsjei áttörés elreteszése céljából január 16-ára tervezett ellenlökése ugyan megindult, de csekély eredményre vezetett. A IV. hadtest 13. és 10. könnyűhadosztályai Osztrogozsszkba vonultak vissza, hogy ott a német 168. gyaloghadosztállyal – a hadseregpáncsnokság intézkedése alapján – védelmi állást foglaljanak el. A város védelmét január 20-áig javarészt a német 168. gyaloghadosztály, illetve a 13. könnyűhadosztály látta el.

A 10. könnyűhadosztály alakulatai átvonultak Osztrogozsszkon, és annak körülzárása előtt kijutottak Alekszejevka felé. A Tyihaja Szoszna menti városban kitartó magyar és német csapatok január 16-ától négy napig vívták egyenlőtlen harcukat a szovjet erők körülzárásában.

Január 16-án a szovjet harckocsihadtestek jelentős sikereket értek el a 2. hadseregtől délre az olasz 8. hadsereg megmaradt kötelékénél, az Alpini hadtesténél⁴⁶ és a német XXIV. páncéloshadtestnél. Rosszos városának szovjet kézre kerülése átkarolással fenyegette a Don menti állásaiban még kitartó olasz Alpini hadtest három gyaloghadosztályát és a tőlük északra elhelyezkedő magyar VII. hadtest 23. és 19. könnyűhadosztályát.

Jány Gusztáv vezérezredes előbb kéréssel, majd egy ultimátummal fordult Sodenstern gyalogsági tábornokhoz, a B Hadseregcsoport vezérkari főnökéhez, hogy próbálja meg kieszközölni Hitlernél az engedélyt a két VII. hadtestbeli könnyű hadosztály visszavonására. Január 16-án este 8 órakor is azt a választ kapta, hogy a 23. és 19. könnyűhadosztály minden körülmények között, „az utolsó emberig” tartsa meg állásait.⁴⁷ Witzleben vezérőrnagy, a német összekötő törzs parancsnoka ezek után a 2. hadsereg vezérkari főnökének azt tanácsolta, hogy a felsőbb parancsot mindig a helyzetnek megfelelően kell kezelni. Így vélekedett a B Hadseregcsoport hadműveleti osztályának vezetője, és a Cramer-hadtest vezérkari főnöke is. Ezek után Jány január 17-én hajnalban elrendelte, hogy a VII. hadtest kezdje meg visszavonulását Karpenkovon át északnyugati irányban. Weichs vezérezredes, a B Hadseregcsoport parancsnoka később nem vállalta parancsnoksága szóbeli intézkedését, amelyben engedélyezték a VII. hadtest visszavonulásának megkezdését.

A végsőig történő kitartást két parancs, illetve utasítás is előírta Jány vezérezredes számára: Hitler parancsa az 1942–43. év téli védelmének végrehajtására és a Honvéd Vezérkar főnökének utasítása, amely december 27-én érkezett meg a 2. hadseregparancsnokságra. Ezek eleve megsabták tevékenységének határait. Talpig katona volt, a parancsmegtagadás és a katonai eskü megszegése távol állt tőle. Sem Horthy kormányzótól, sem a katonai vezetéstől és sem a hadseregét decemberben felkereső Hennyey Gusztáv altábornagtól, a honvédség gyalogsági szemlélőjétől sem kapott eligazítást, amely a bekövetkezett helyzetben egyfajta támpontot jelentett volna számára. Őrlődött a feltétlen engedelmesség és a csapatai megóvásának kötelezettsége között. Január 15-ét követően intézkedéseit a kétségbeesés és a zavarodottság vezérelte, jóllehet hasznos döntéseket ekkor már nem hozhatott.

A későn elrendelt január 17-ei parancs azt eredményezte, hogy a VII. hadtestbeli alakulatokat visszavonulásuk során több ízben érte támadás. Hátramenetelükre csupán egy használható út állt rendelkezésükre, amely Karpenkovon és Tatarinon át Nyikolajevkára vezetett. A járművek és a gyalogosan menekülők tömegei általában ezen zsúfolódtak össze. Kivételt képezett a 23. könnyűhadosztály vonatoszlopa és 21. gyalogezrede, melyek egy ellenséges rajtaütés folytán Goncsarovka után déli irányba sodródtak, és az olasz Tridentina hadosztály részeivel vonultak vissza. A gyakran rendezetlen oszlopokban visszavonuló, csekély ellenállást tanúsító és az ellenséges csapatok közeledtének hírére pánikba eső csoportok közül többen kerültek a szovjet csapatok és a partizánok fogságába, vagy mészárolták le állományukat. Sokan megfagytak, és sokukkal az éhhalál végzett.

A szovjet csapatoknak azonban nem sikerült a kisebb-nagyobb csoportokban visszavonuló, elégtelen fegyverzettel rendelkező magyar csapatrészeket Alekszejevka térségében teljes mértékben bekeríteni. Január 18-án a szovjet 3. harckocsihadsereg 15. harckocsihadtestének részei Podszerednyeje és Ilovszkoje környékén tűzkapcsolatba kerültek a 40. hadsereg 309. lövészhadosztályával. Moszkalenko vezérőrnagy, a 40. hadsereg parancsnoka ekkor elkövete azt a vezetési hibát, hogy Osztrogozsszk mielőbbi elfoglalása céljából a 107. lövészhadosztályt támogató 86. harckocsidandárt Alekszejevka előteréből visszavonta. A 2. hadsereg Alekszejevka, Bugyennij irányába visszavonuló IV. és részben VII. hadtestbeli csoportjainak útját emiatt nem sikerült teljes mértékben lezárni. A 40. hadsereg támadó csoportjainak kísérletei Ilovszkoje elfoglalására, illetve egyesülése Alekszejevkán a 15. harckocsihadtest csapataival, egészen január 21-éig kudarcot vallott. Alekszejevka és Ilovszkoje között, ennél fogva egy 8 kilométeres folyosó maradt a visszavonulók számára, amelyet csak kisebb időszakokra tudtak lezárni a szovjet csapatok.

A vezetési hibák, Osztrogozsszk és Ilinka védőinek kitartása, a Cramer-hadtest sikeres utóvédharcai, illetve a magyar és német csapatok eredményes páncéllhárító-rendszere miatt a támadók nem tudták kihasználni kezdeti sikereiket. A 2. hadsereg sávjában 1943. január 12. és 20. között – magyar és német források alapján – a magyar csapatok 105, a németek pedig 86 szovjet harckocsit semmisítettek meg, a bevetett állomány 41%-át. Ahogy január 18. és 21. között Alekszejevka és Ilinka körzetében a magyar 1. tábori páncélos hadosztály, úgy a szovjet csapatok által körülvett Osztrogozsszkban és az Olim-völgyben a német 26. gyaloghadosztály harcainak köszönhetőn adódott lehetőség az egészen, vagy részben bekerített magyar és német alakulatok nyugati irányú hátramenetelére. Lényegében a Cramer-hadtest leharcolt seregtestei akadályozták meg, hogy a szovjet Vörös Hadsereg egy nagyobb méretű katlancsatába kényszerítse az arcvonaluk feltétlen tartására utasított seregtesteket. A teljes katasztrófa eredményes harcaik miatt nem következett be.

A 2. hadsereg megmaradt csapatai – az Osztrogozsszkban körülvártak kivételével – mindenütt az Oszkol folyó völgye felé vonultak vissza. Január 20-án aztán Osztrogozsszk védői kitortek a gyűrűből, s a német 26. gyaloghadosztály fedezete alatt sikeresen hátrajutottak. Január 22-én Hitler engedélyével a B Hadseregcsoporthoz parancsnoksága úgy döntött, hogy a 2. hadsereget kivonja az arcvonalból és egy mögöttes körzetben gyülekezteti újjászervezés céljából. Maradványának hátravonását a Vargyassi Gyula vezérőrnagy vezette harcscsoport és a német 26. gyaloghadosztály biztosította.

1943. január 24-e több szempontból is nevezetes dátum a 2. hadsereg történetében. A 2. hadseregparancsnokság ezen a napon kapcsolódott ki véglegesen a hadműveletek vezetéséből. A sávjában még harcoló saját és német egységek ennél fogva a német 2. hadsereg parancsnoksága alárendeltségébe

kerültek. Ezzel egyidejűleg vált ismertté Jány Gusztáv vezérezredes hírhedt hadseregparancsa is, amely az alábbi mondattal kezdődött: „A 2. magyar hadsereg elvesztette becsületét, mert kevés – esküjéhez és kötelességéhez hű – ember kivételével nem váltotta be azt, amit tőle mindenki joggal elvárhatott.” Jány hadseregparancsa – melyet a többszöri bekerítésből kitört, agyonfagyott, agyonhajsolt, rendezetlenül visszaözlő csapatai láttán, első benyomásaitól vezérelve vetett papírra – már teljes tehetetlenségét tükrözte. A március 12-ei 30. számú hadseregparancsán és a január 24-eit hatályon kívül helyező rendelkezésén kívül számos parancsa tanúskodik arról, hogy hadsereg helytállását és a katasztrófa igazi okait illetően revideálta álláspontját.⁴⁸

Miközben a hadsereg harcra már nem bevethető, többnyire fegyvertelen alakulattörédei megkezdték visszavonulásukat nyugati irányba, a Vargyassicsoporton kívül a január 15-én elszakított és német alárendeltségbe került III. hadtestre még nehéz és súlyos harcok vártak. A magyar III. hadtest, illetve a német 2. hadsereg bekerítésére és megsemmisítésére irányuló voronyezskasztornojei hadművelet január 24-én vette kezdetét. A Voronyezsi és Brjanszki Front hadműveletének sikere a déli irányban támadó, a német és magyar csapatok visszavonulását lezáró 40. hadsereg határozott előretörésétől függött.

Január 24-én a körvédelmi állásokká kialakított Szemigyeszjátszkoje, Kocsatovka, Hmelevij Les, Rudkino és Gremjacsje községek védői még tartották állásaikat. A német 196. gránátosezred vonalát azonban Szkupoljon keresztül áttörték és ezzel a szovjet 40. hadsereg lövészadosztályai a hadtest oldalába és hátába jutottak. A Siebert-hadtest első parancsa, amely a visszavonulásról intézkedett, január 24-én éjjelkor jutott el a hadtesthez. A német és magyar erők lépcsőzetes visszavonásának lényege a III. hadtest szempontjából abban állt, hogy a voronyezsi német hídfő teljes kiürítéséig, január 28-áról 29-ére virradó éjjelig az eredeti vonalban ki kell tartani. A felettes német parancsnokság mindvégig késleltette a III. hadtest visszavonulását, miközben a voronyezsi hídfőt elhagyó három német gyaloghadosztály már készült Don menti állásait is feladni.

Miután a szovjet 60. hadsereg több irányból előrenyomuló részei elvágták a Sztaro Nyikolszkojéba vezető utat, a III. hadtestbeli körvédelmi csoportoknak január 26-án este bekerítésükből kitorve kellett megkezdeniük a visszavonulást. A 9. könnyűadosztály csoportjainak pedig a Don menti, illetve ahhoz közeli állásaikból kellett visszavonulniuk. Az utóbbi seregtest utóvédjei, a 17/III. zászlóalj és a 9/2. tüzéreg január 27-én reggel hagyták el állásaikat. A felváltásra kiérkezett 3. gyalogezred, a 17/II. és 17/III. zászlóalj, illetve a 9. könnyűtüzérezred a sztaro nyikolszkojei ütközetnél jelentős veszteséget szenvedett.

A III. hadtest visszavonulása január 28-ától többnyire vezetés nélkül, az egyedüli úthoz kötöttség folytán hosszabb-rövidebb oszlopokban történt. Az Olim, illetve Krutaja Gora falvakig eljutott magyar alakulatok parancsnokaival közölték a németek, hogy a szovjet csapatok az Olim-patak völgyét teljesen bekerítették. Az egyes csoportoknál rendkívüli állapotok uralkodtak. Az utolsó élelmiszer- és lőszeradagokat még január 27-én vételezték fel. A sebesültek ellátása, egészségügyi anyag és szállítóeszközök hiányában, megoldhatatlan maradt. Február 1-jén Stomm Marcel vezérőrnagy, hadteste megmenekülési esélyeit veszni látva, a magyar hadtörténelemben példátlan parancsot adott ki. Végrehajtható intézkedések hiányában „mindenkinek saját belátására bízva jóvendőjét” feloszlatta hadtestét. Törzsével Ivanovka felé indult el, és rövidesen fogságba esett.⁴⁹

A III. hadtest tetteztől kész csapatparancsnokai nem így cselekedtek. Stomm vezérőrnagy „búcsúparancsát” a tiszteknek hirdették ki, és úgy döntöttek, hogy csoportjukat együtt tartják és megpróbálnak együttesen kijutni az ellen-

séges csapatok gyűrűjéből. Tisztában voltak azzal is, hogy a németek kitöréséhez történő csatlakozással csak akkor számolhatnak, ha a megmaradt kötelekeiket rendezik és a várható öldöklő harcra felkészítik. Ennek megfelelően cselekedtek. Február 2-án a kitöréshez készülő német 88. gyaloghadosztály utóvédjének parancsnoka kilátásba helyezte, hogy a magyar csoport csatlakozhat seregtestéhez. Kikötése az volt, hogy a csoport csak a párhuzamos utakat használhatja, és vonatoszlopát meg kell semmisíteni.

Az III. hadtest Orlovkáig eljutott 11-12 fős nagy oszlopa több kisebb alcsoportot alkotva kezdte meg menetét déli irányba a német csapatok után. Az egyes részek Gorsecsnojéig a karbantartott úton menetelő német oszlopokkal párhuzamos terepen, onnan Sztarij Oszkolig a vasúti töltésen meneteltek. Azokat az oszlopokat, amelyek Gorsecsnoje után az út megrövidítése céljából a vasúti töltésről letértek, erős partizántámadások érték. A magyar csoportok február 2. és 4. között jutottak el Sztarij Oszkolba. A német 26. gyaloghadosztály részei által tartott városon pihenő nélkül kellett továbbvonulniuk. A hadtest megmaradt töredéke – körülbelül 6-7 ezer fő – február 14. és 18. között érkezett be Szumiba.

A Vörös Hadseregnek a német és a magyar 2. hadsereg megsemmisítését célzó két hadművelete nem hozta meg azt a „sztálingrádi méretű” sikert, amelyre a szovjet hadvezetés számított. A szovjet csapatok menetteljesítményei a nagy hidegben és hóban elmaradtak a tervezettől és harcokcsialakulataikkal nem tudták lezárni a magyar és német csapatok visszavonulási útjait. Az 1943. január 13. és március 3. között lezajlott voronyezs–harkovi hadműveletek során a támadók is súlyos veszteségeket szenvedtek. Szovjet források alapján a 347 200 fős Voronyezsi Front seregtesteinél összesen 33 331 fő esett el, a sebesültek, betegek számát pedig 62384 főben állapították meg, a Brjanszki Front 95 ezer fős 13. hadseregnél 13 876-an veszítették életüket, a sebesültek, betegek száma pedig 23 547 fő volt.⁵⁰

A 2. hadsereg tragédiájának számtalan összetevője volt. A jelentős személyi és anyagi veszteségek semmiképpen nem magyarázhatók a honvédelakulatok helytállásának hiányával, hiszen ameddig a körülmények lehetővé tették, kitartottak Don menti állásaikban. Leginkább a szovjet seregtestek technikai és létszámbeli fölénye a támadás súlypontjain, az arcvonal mögötti erős tartalékok hiánya, a magyar csapatok harcerejének fokozatos romlása a sorsdöntő napok előtt és alatt, illetve a német hadvezetés merevsége lehetnek a meghatározó okai a vereségnek. Az 1943. januári és februári hadműveletek, illetve visszavonulás során az első vonalban küzdő gyalogsági alakulatok csaknem kétharmadnyi, a munkaszolgálatos századok pedig szinte a teljes állományukat elvesztették. A hadsereg anyagi veszteségét összességében 70%-ban, ezen belül a nehézfegyverzetet illetően 100%-ban állapították meg.

A szovjet csapatok gyors előretörése miatt a IV. és VII. hadtestbeli alakulatok megmarad részei január 30-ától tovább folytatták visszavonulásukat a 2. hadsereg újjászervezési területétől kijelölt, Nyezsín, Bahmacs és Csernyigov városok környékére. A csapatoknak pihenés nélkül, több száz kilométeres gyalogmenetben kellett elérniük az újjászervezésük céljára kijelölt körleteket, melyeket a szovjet hadsereg előrenyomulása folytán több ízben kellett megváltoztatni. Az Oszkol folyó vonalától gyalogmenetben visszavonuló alakulatoknak – a kegyetlen időjárás viszonyok, az élelmezési és a téli felszerelésbeli nélkülözések mellett – február elején még a partizáncsoportok rajtaütéseitől is kellett tartaniuk. Mivel a szovjet harcokcsi és gépesített erők tovább folytatták nyugati irányú előretörésüket, fennállt a veszélye annak, hogy elérhetik a 2. hadsereg újjászervezési területét, illetve a kijevei Dnyeper-átjárókat. Március 10-én a megmaradt magyar kontingens végleges újjászervezési területeként ezért a Dnyeperen túl, Korosztjen és Ovrucs környékét jelölték ki.

A 2. hadsereg hazahozatalának engedélyezéséről március 28-án értesült a magyar hadvezetés. Hitler beleegyezését adta a 2. hadsereg maradványainak a hadseregparancsnokság kivételével történő hazaszállításába, amennyiben helyette két új hadosztályt és 12 műszaki (építő) zászlóaljat küldenek ki. Ezt követően az április 7-én hozott végleges intézkedés értelmében a 2. hadsereg megmaradt töredékeinek ellenértékéként a 18. és 25. könnyűhadosztály került ki Ukrajnába, a „doni poklot” megjárt csapatok hazaszállítása pedig április 24. és május 30. között történt.

A 2. hadsereg személyi összveszteségéről pontos adatokkal nem rendelkezhetünk. Ismeretes, hogy a kezdeti harcok és a nyári, kora őszi Don menti csaták során közel 30 000 fő volt esett el, sebesült meg, és tűnt el a fogságba. A Magyar Megszálló Erő Parancsnokság 1943. május 21-ei keltezésű veszteségkimutatásában szereplő két adatból következtethetünk, nevezetesen 1943. január 1-jén 200 334, április 6-án pedig már csak 108 318 fő volt a 2. hadsereg élelmezési állománya. A sebesülésekből felépülő visszatérők és a hadifogságba esettek pontos számáról viszont nincsenek adataink. Mindent egybevetve, a korabeli veszteség-nyilvántartási részadatok alapján hozzávetőlegesen 127–128 ezer főre tehető a 2. hadsereg egyéves harctéri tevékenysége során elesett, megsebesült és fogságba esett honvédek és munkaszolgálatosok száma. Közülük közel 50 ezren estek el, és közel ugyanennyien is sebesültek meg. Szovjet források alapján 27–28 ezer főre tehető azok száma, akikre hosszú hadifogolyévek vártak, és akik közül kevesen térhettek haza. A hősi halottak és a sebesültek számaránya a 1943. januári és februári visszavonulás során vált egyenlővé, mivel ebben az időszakban a megfagyottak magas száma és a sebesültek gyors hátraszállításának esélytelensége miatt a maradandó veszteség volt a nagyobb.⁵¹

■ JEGYZETEK

39. Kornis Pál: *A Voronyezsi Front támadó műveleteinek előkészítése a német B. Hadsegregcsoport déli szárnyának (2. magyar hadsereg, 8. olasz hadsereg részei) szétzúzása (1943. január)*. Hadtörténelmi Közlemények 1982. 3. sz. 432–463.

40. HL 2. hadsereg iratai. 23. doboz. Vécsey Béla alezredes tapasztalati jelentése.

41. *Die Tagebücher des Generalfeldmarschalls Freiherr von Weichs*. Nachlass (másolat), 1943. január 12.

42. HL 2. hadsereg iratai. 28. doboz. 23. gyalogezred harctudósítása, 1943. 01. 10. – 01.

13. 24 óráig. Helyzetközlések. (Lászay János ezredes)

43. HL 2. hadsereg iratai. 26. doboz. 12. könnyűhadosztály harctudósítása, 1943. 01. 01. – 1943. 02. 28. (Solymosy Ulászló vezérőrnagy)

44. HL 2. hadsereg iratai. 26. doboz. 12. könnyű tüzérezred 4. számú harctudósítása, 1943. jan. 1. – febr. 28. (Lehoczky Lajos ezredes)

45. HL 2. hadsereg iratai. 24. doboz. A m. kir. IV. honvédhadtest harca a Don mentén, 1943. jan. (Heszlényi József altábornagy)

46. A Tridentina, Júlia és a Cuneense hadosztályt 1943 januárjától vetették be a téli Don menti harcokba. A hegyvidéki hadviseléshez felfegyverzett, kiképzett és felszerelt olasz csapatok a síkságon harcokcsikkal és gépesített gyalogsággal kerültek szembe. A Cuneense hadosztály megsemmisült, a Tridentina hadosztály egyharmada, a Júlia pedig egytizede maradt meg.

47. HL 2. hadsereg iratai. 30. Doboz. *Nemeskéri Kiss Miklós naplója*. II. 1946.

48. Budapest Főváros Levéltára. NB 2613/47. Jány Gusztáv vezérezredes népbíróági periratai.

49. Mórincz Béla: *Stomm Marcel altábornagy. „E parancsot én nem tudom nektek továbbítani...”* Bp., 2006. 201.

50. Gregori F. Krivosheev (Gen. Ed.): *Soviet Casualties and Combat Losses in the Twentieth Century*. London – Pennsylvania, 1997. 130.

51. Vincze Lajos: *A bolsevizmus elleni háborús veszteségeink mikénti tagozása*. Magyar Katonai Szemle 1943. 6. sz. 440–442.